

Євгеній ШИШЛЮК,

orcid.org/0000-0002-7358-7864

доктор філософії з образотворчого мистецтва,

декоративного мистецтва, реставрації,

доцент кафедри мистецтвознавчої експертизи

Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв

(Київ, Україна) *e.shyshliuk@gmail.com*

ЗНАЧЕННЯ МИСТЕЦТВОЗНАВЧОЇ ЕКСПЕРТИЗИ У МИТНІЙ СПРАВІ

Стаття присвячена комплексному дослідженню ролі та значення мистецтвознавчої експертизи в системі митного контролю. Актуальність теми зумовлена проблемою незаконного вивезення культурних цінностей з території України; необхідністю вдосконалення методологічних засад та практичних аспектів проведення мистецтвознавчих експертиз в митних цілях; важливістю захисту національної культурної спадщини в умовах активізації міжнародної торгівлі культурними цінностями та загрозою їх втрати. Мета дослідження полягає в аналізі основних завдань та напрямів удосконалення мистецтвознавчої експертизи у контексті сучасних вимог до забезпечення митної безпеки та захисту культурних цінностей. Методологія дослідження включає комплекс загальнонаукових та спеціальних методів: системний аналіз використано для розгляду мистецтвознавчої експертизи як складової системи митного контролю; методи узагальнення та класифікації використано для систематизації проблем та перспектив розвитку експертної діяльності. Результати дослідження демонструють ключову роль мистецтвознавчої експертизи у забезпеченні ефективного митного контролю культурних цінностей. Виявлено основні проблеми у цій сфері, зокрема недостатню кількість кваліфікованих експертів, відсутність єдиних методичних підходів до оцінки, та обмежене застосування сучасних технологій дослідження. Запропоновано шляхи вдосконалення експертної діяльності, зокрема створення спеціалізованих підрозділів у митних органах, розробку уніфікованих методик експертизи, та посилення міжнародного співробітництва. Особлива увага приділена необхідності розвитку методів експертизи нових форм мистецтва, таких як цифрове мистецтво та NFT. Підкреслено важливість впровадження етичних стандартів у сфері мистецтвознавчої експертизи. Зроблено висновок, що вдосконалення методології та практики проведення мистецтвознавчих експертиз є критичним для захисту національної культурної спадщини та розвитку легального арт-ринку в Україні.

Ключові слова: культурні цінності, митний контроль, захист культурної спадщини, експертний висновок.

Yevhenii SHYSHLIUK,

orcid.org/0000-0002-7358-7864

Doctor of Philosophy in Fine Arts, Decorative Arts, Restoration,

Associate Professor at the Department of Art Expertise

National Academy of Culture and Arts Management

(Kyiv, Ukraine) *e.shyshliuk@gmail.com*

THE SIGNIFICANCE OF ART EXPERTISE IN CUSTOMS AFFAIRS

This article is dedicated to a comprehensive study of the role and significance of art expertise in the customs control system. The relevance of the topic is due to the problem of illegal export of cultural valuables from Ukraine; the need to improve methodological foundations and practical aspects of conducting art expertise for customs purposes; and the importance of protecting national cultural heritage in the context of intensifying international trade in cultural valuables and the threat of their loss. The aim of the research is to analyze the main tasks and directions for improving art expertise in the context of modern requirements for ensuring customs security and protection of cultural valuables. The research methodology includes a complex of general scientific and special methods: system analysis was used to consider art expertise as a component of the customs control system; methods of generalization and classification were used to systematize problems and prospects for the development of expert activity. The results of the study demonstrate the key role of art expertise in ensuring effective customs control of cultural valuables. The main problems in this area have been identified, including an insufficient number of qualified experts, lack of unified methodological approaches to evaluation, and limited application of modern research technologies. Ways to improve expert activity are proposed, including the creation of specialized units in customs authorities, development of unified expertise methodologies, and strengthening international cooperation. Special attention is paid to the need to develop expertise methods for new forms of art, such as digital art and NFTs. The importance of implementing ethical standards in the field of art expertise is emphasized. It is concluded that improving the methodology and practice of conducting art expertise is critical for protecting national cultural heritage and developing a legal art market in Ukraine.

Key words: cultural valuables, customs control, protection of cultural heritage, expert opinion.

Постановка проблеми. Актуальність теми дослідження зумовлена загрозою незаконного вивезення культурних цінностей з України в умовах глобалізації арт-ринку та технологічного прогресу. Мистецтвознавча експертиза відіграє ключову роль у протидії цій загрозі, але потребує вдосконалення методологічних засад та практичних аспектів її проведення в контексті сучасних викликів митної справи.

Дослідження мистецтвознавчої експертизи в контексті митної справи України має міждисциплінарний характер і охоплює широке коло питань, пов'язаних з ідентифікацією, оцінкою та переміщенням культурних цінностей через митний кордон.

Аналіз досліджень. В. Індутний пропонує комплексний підхід до визначення вартості культурних об'єктів, враховуючи їх історичну, мистецьку та матеріальну цінність. О. Калашникова зосереджується на методологічних аспектах ідентифікації та оцінки культурних цінностей. П. Пашко аналізує ризики та загрози, пов'язані з незаконним переміщенням культурних цінностей, та пропонує шляхи вдосконалення митного контролю. Б. Платонов розглядає теоретичні та практичні аспекти оцінки творів мистецтва та антикваріату. Правові аспекти митного регулювання, в тому числі щодо культурних цінностей, висвітлюються у роботі С. Терещенка та В. Науменка. Сучасні дослідження проблематики переміщення культурних цінностей через митний кордон представлені у роботах І. Ангеловської та С. Степаненка. І. Ангеловська розглядає адміністративно-правові аспекти регулювання переміщення культурних цінностей, а С. Степаненко аналізує сучасний стан та проблеми регулювання цього процесу. Т. Головка та М. Головка зробили важливий внесок у розвиток освітньо-методичного забезпечення підготовки фахівців з мистецтвознавчої експертизи в митній справі.

Мета статті полягає у комплексному аналізі ролі та значення мистецтвознавчої експертизи в системі митного контролю, визначенні основних проблем та перспектив її розвитку в контексті сучасних вимог до захисту культурних цінностей та забезпечення митної безпеки України.

Виклад основного матеріалу. Мистецтвознавча експертиза відіграє ключову роль на різних етапах митного оформлення та контролю культурних цінностей. Вона є основним інструментом для визначення автентичності, культурної та історичної цінності об'єктів, що переміщуються через митний кордон.

Основними завданнями мистецтвознавчої експертизи в митних цілях є: ідентифікація предметів мистецтва та культурних цінностей. Це перший етап експертизи, від якого залежить правильність усіх подальших висновків. Завдання передбачає визначення виду об'єкта, його приналежності до певної школи чи напряму мистецтва, встановлення авторства (якщо можливо); визначення автентичності та культурної, історичної, наукової цінності об'єктів, що вимагає комплексного підходу, який поєднує мистецтвознавчий аналіз та технологічні дослідження. Це включає аналіз стилістичних особливостей, техніки виконання, матеріалів, а також дослідження провенансу; встановлення орієнтовної вартості культурних цінностей для визначення митної вартості, так і для встановлення розміру потенційних збитків у разі незаконного вивезення; віднесення об'єктів до переліку культурних цінностей, заборонених до вивезення, що є особливо важливо для захисту національної культурної спадщини.

У сфері митного контролю роль мистецтвознавця набуває все більшого значення, з огляду на збільшення спроб незаконного вивезення культурних цінностей з України. За даними Київської митниці, лише у 2023 р. було виявлено понад 25 тисяч предметів старовини, які намагалися незаконно перемістити через кордон. Ця статистика підкреслює важливість комплексного підходу до експертизи та контролю культурних цінностей на митниці (Суспільне, 2024).

О. Калашникова наголошує на необхідності міждисциплінарного підходу у проведенні мистецтвознавчих експертиз, що є ключовим для якісної оцінки об'єктів, особливо у складних або спірних випадках. Залучення фахівців різного профілю – істориків мистецтва, реставраторів, технологів – дозволяє всебічно дослідити об'єкти та надати обґрунтовані висновки щодо їх цінності та можливості переміщення через митний кордон (Калашникова, 2006).

Цю думку розвивають Т. Головка та М. Головка у методичних вказівках «Дорогоцінні метали, коштовне каміння та культурні цінності». Автори підкреслюють, що зростання інтересу до коштовного каміння, товарів мистецтва та антикваріату, а також включення їх до ринкової системи, призвело не лише до збільшення їх кількості у вантажопотоці, але й до зростання пов'язаних з цим правопорушень. Це, своєю чергою, вимагає від працівників митних установ вищого рівня професійної підготовки та експертизи (Головка, 2021). Тож роль мистецтвознавця на митному контролі

стає більш критичною та вимагає не лише глибоких знань у сфері мистецтва та культури, але й розуміння специфіки митної справи, здатності до міждисциплінарної співпраці та підвищення кваліфікації для протидії новим викликам у сфері незаконного переміщення культурних цінностей.

Одним з ключових питань мистецтвознавчої експертизи в митних цілях є оцінка вартості культурних цінностей. При цьому експерти враховують такі фактори, як історико-культурна значущість, рідкісність, стан збереження, провенанс об'єкта. Оцінка культурних цінностей є складним процесом, який вимагає не лише знання ринку, але й глибокого розуміння історичного та культурного контексту.

Важливість такої експертизи підтверджується випадком на Київській митниці коли митники виявили спробу незаконного пересилання за кордон у міжнародних поштових відправленнях кількох культурних цінностей: старовинного латиномовного академічного видання авторства німецького природознавця тасамовара, виготовленого в одиначному екземплярі. Книга, датована 1749 р., є другим томом праці Йогана Георга Гмеліна «*Flora Sibirica sive Historia Plantarum Sibiriae*» і має унікальне культурне та історичне значення, а самовар виявився виготовленим за індивідуальним замовленням для знаті XIX ст. в російській імперії (Galinfo, 2024).

Згідно з чинним законодавством України, на вивезення культурних цінностей за кордон потрібні дозвільні документи, яких у такому випадку надано не було. Стосовно відправників Київською митницею складено протоколи про порушення митних правил. Цей випадок підкреслює необхідність ретельного контролю та експертизи при переміщенні предметів через митний кордон, а також важливість роботи експертів-мистецтвознавців у збереженні культурної спадщини України.

Для оцінки застосовуються різні методи – порівняльний, витратний, дохідний. Вибір методу оцінки залежить від типу об'єкта, наявності аналогів на ринку та мети оцінки. Наприклад, для оцінки унікальних предметів мистецтва часто використовується експертний метод, який базується на судженнях кваліфікованих фахівців.

Важливу роль у проведенні мистецтвознавчих експертиз відіграють спеціалізовані установи. Зокрема, Державний гемологічний центр України здійснює експертизу дорогоцінного каміння, Національний науково-дослідний реставраційний центр України проводить техніко-технологічні дослідження творів мистецтва, Національний музей історії України залучається до атрибуції історичних артефактів. П. Пашко наголошує на важливості співпраці митних органів з цими уста-

новами, через те, що взаємодія з провідними експертними центрами дозволяє забезпечити високу якість експертиз та мінімізувати ризики пропуску підроблених або незаконно вивезених культурних цінностей (Пашко, 2009).

Активну експертну діяльність ведуть також фахівці провідних мистецьких вузів – Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв, Національної академії образотворчого мистецтва і архітектури, Харківської державної академії дизайну і мистецтв. Їхній досвід та експертиза є особливо цінними при дослідженні сучасного мистецтва та нових медіа, які часто становлять складність для ідентифікації на митниці.

Водночас існує низка проблем у сфері мистецтвознавчої експертизи в митних цілях, які потребують вирішення: недостатня кількість кваліфікованих експертів-мистецтвознавців у митних органах, нестача яких призводить до затримок у проведенні експертиз та знижує ефективність митного контролю; відсутність єдиних методичних підходів до оцінки культурних цінностей; недосконалість нормативно-правового регулювання порядку проведення експертиз. Це питання потребує уточнення правового статусу експертів та відповідальності за надання недостовірних висновків; обмежене застосування сучасних технічних засобів дослідження. Впровадження новітніх технологій, таких як спектральний аналіз та 3D-сканування, могло б значно підвищити точність та швидкість експертиз; складнощі з ідентифікацією окремих видів культурних цінностей, особливо сучасного мистецтва, які створюють нові виклики для експертів та митників.

Для підвищення ефективності мистецтвознавчих експертиз у митній справі доцільно запровадити ряд заходів: створити спеціалізовані підрозділи експертів-мистецтвознавців у структурі митних органів. Наявність постійних експертів у штаті митниці дозволить оперативно реагувати на складні випадки та підвищить якість контролю; розробити уніфіковані методики проведення експертиз різних видів культурних цінностей. Наприклад, створення єдиного національного стандарту проведення мистецтвознавчих експертиз, який би враховував специфіку різних видів мистецтва та культурних цінностей; запровадити систему підвищення кваліфікації експертів-мистецтвознавців митних органів для регулярного оновлення знань експертів, особливо в контексті появи нових форм мистецтва та технологій дослідження; вдосконалити інформаційне забезпечення експертної діяльності шляхом створення електронних баз даних, які б містили інформацію про втрачені,

викрадені та заборонені до вивезення об'єкти; посилити співробітництво у сфері експертизи культурних цінностей з міжнародними експертними організаціями, такими як ICOM (Міжнародна рада музеїв) та ICOMOS (Міжнародна рада з питань пам'яток і визначних місць).

Важливим напрямом розвитку мистецтвознавчої експертизи в митних цілях є впровадження сучасних технологій та використання штучного інтелекту для первинної ідентифікації об'єктів, що може значно прискорити процес митного оформлення. Створення цифрових 3D-моделей культурних цінностей дозволить зберігати детальну інформацію про об'єкти та полегшить їх ідентифікацію у майбутньому. Також уваги заслуговує застосування блокчейн-технологій для фіксації провенансу культурних цінностей, які можуть забезпечити надійну та незмінну історію власності та переміщень культурних цінностей, що значно ускладнить незаконну торгівлю.

Задля вдосконалення мистецтвознавчої експертизи у митній справі необхідний розвиток міждисциплінарного підходу, а саме – тісна співпраця мистецтвознавців з хіміками, фізиками, істориками та іншими спеціалістами для всебічного дослідження об'єктів. Такий підхід дозволить більш точно встановлювати автентичність та цінність предметів мистецтва.

Вдосконалення нормативно-правової бази проведення мистецтвознавчих експертиз для митних цілей є нагальною потребою сучасності. Зокрема, необхідна розробка єдиних стандартів оформлення експертних висновків, які б відповідали міжнародним вимогам та були прийнятними для судів у разі виникнення спорів. Крім того, існує потреба в уточненні критеріїв віднесення об'єктів до культурних цінностей, особливо щодо сучасного мистецтва та нових медіа.

Питання відповідальності експертів також потребує додаткового врегулювання. Необхідно розробити чіткі механізми притягнення до відповідальності експертів за надання свідомо неправдивих висновків, одночасно забезпечуючи їх захист від тиску та впливу зацікавлених сторін.

Окремої уваги заслуговує питання підготовки кадрів для проведення мистецтвознавчих експертиз. О. Калашникова пропонує запровадити спеціалізовані навчальні програми на базі провідних мистецьких та митних вузів, які б поєднували знання з історії мистецтва, технології матеріалів та митної справи (Калашникова, 2006).

Запровадження міжнародної сертифікації експертів-мистецтвознавців може сприяти

підвищенню якості експертиз та визнанню їх результатів на міжнародному рівні. С. Терещенко зазначає, що участь українських експертів у міжнародних програмах сертифікації, таких як програма ICOM-CC (Міжнародної ради музеїв – Комітету консервації), підвищить їх професійний рівень та авторитет (Терещенко, 1999). Доцільним було б створення міжнародної мережі експертів-мистецтвознавців, які могли б оперативно надавати консультації у складних випадках. Така мережа могла б функціонувати онлайн, забезпечуючи швидкий доступ до експертизи навіть у віддалених митних пунктах.

Важливим аспектом є посилення взаємодії митних органів з музеями, галереями та аукціонними домами. Така співпраця дозволить оперативно отримувати інформацію про нові тенденції на арт-ринку, виявляти підробки та відстежувати переміщення культурних цінностей. Б. Платонов пропонує створення спільних експертних комісій для вирішення складних випадків атрибуції та оцінки, до яких би входили представники митниці, музеїв та академічних установ (Платонов, 2013).

У контексті євроінтеграції України актуальним є приведення вітчизняної практики мистецтвознавчої експертизи у відповідність до європейських стандартів. В. Індутний наголошує на необхідності імплементації рекомендацій Ради Європи щодо експертизи культурних цінностей, зокрема стосовно етичних норм та професійних стандартів експертів (Індутний, 2009).

Розвиток міжнародного співробітництва у сфері мистецтвознавчої експертизи є ключовим фактором підвищення ефективності митного контролю. П. Пашко зазначає, що створення міжнародних баз даних викрадених та втрачених культурних цінностей, а також обмін інформацією про методи підробки та нові тенденції на нелегальному ринку мистецтва, можуть значно підвищити ефективність митного контролю (Пашко, 2009).

Також І. Ангеловська пропонує вдосконалити процедуру проведення мистецтвознавчої експертизи в митних цілях шляхом створення єдиної електронної бази даних культурних цінностей. Вона зазначає, що для підвищення ефективності митного контролю та митного оформлення така база містила б інформацію про об'єкти, що перебувають під охороною держави, та про ті, щодо яких встановлено обмеження на переміщення через митний кордон (Ангеловська, 2021).

С. Степаненко наголошує на необхідності систематизації принципів переміщення культурних цінностей через митний кордон України. Він про-

понує виокремлення єдиної системи принципів, які потребують нормативного закріплення на рівні спеціального закону (Степаненко, 2023).

Етичні аспекти в мистецтвознавчій експертизі потребують особливої уваги. Б. Платонов наголошує на необхідності розробки та впровадження етичного кодексу експерта-мистецтвознавця, який би регулював питання конфлікту інтересів, конфіденційності та професійної відповідальності. Такий кодекс міг би стати основою для підвищення довіри до експертних висновків та зменшення ризиків корупції у сфері митного контролю культурних цінностей (Платонов, 2013).

У контексті розвитку цифрових технологій важливим є впровадження електронного документообігу у сфері мистецтвознавчої експертизи. У митній справі доцільне створення єдиної електронної системи, яка б об'єднувала всі етапи експертизи – від подання заявки до видачі експертного висновку. Така система могла б значно прискорити процес експертизи та забезпечити прозорість на всіх етапах.

Розвиток превентивної експертизи є ще одним важливим напрямком. Б. Платонов зазначає, що проведення попередньої оцінки та атрибуції об'єктів ще до їх ввезення на територію країни може значно спростити процес митного оформлення та зменшити ризики незаконного переміщення культурних цінностей. Це може включати створення онлайн-платформи для попередньої подачі інформації про об'єкти, які планується ввезти або вивезти (Платонов, 2013).

О. Калашникова підкреслює важливість розвитку методів неінвазивної експертизи, які дозволяють досліджувати об'єкти без ризику їх пошкодження. Це особливо актуально для дослідження крихких або унікальних предметів мистецтва, де збереження цілісності об'єкта є першочерговим завданням (Калашникова, 2006).

Також існує необхідність вдосконалення системи управління ризиками в митному контролі культурних цінностей. Це включає розробку профілів ризику для різних категорій культурних цінностей, які б допомагали митникам виявляти потенційно проблемні об'єкти для детальної експертизи, оптимізуючи таким чином процес митного контролю.

Вдосконалення методів оцінки вартості культурних цінностей є важливим аспектом розвитку мистецтвознавчої експертизи в митній справі. Традиційні методи оцінки не завжди підходять для визначення вартості унікальних предметів мистецтва, особливо коли йдеться про сучасне мистецтво або об'єкти, які рідко з'являються на ринку.

У зв'язку з цим потрібна розробка нових підходів до оцінки, які б враховували не лише ринкову вартість, але й культурну, історичну та наукову цінність об'єктів.

Також доцільним буде впровадження методики комплексної оцінки, яка б включала аналіз провенансу, історико-культурного значення, рідкісності та стану збереження об'єкта. Така методика дозволить більш точно визначати вартість культурних цінностей для митних цілей та зменшить ризики недооцінки або переоцінки об'єктів.

Особливої уваги заслуговує питання експертизи цифрового мистецтва та NFT (невзаємозамінних токенів). Поява нових форм мистецтва вимагає розробки інноваційних підходів до їх експертизи та оцінки. Це включає розробку методів верифікації автентичності цифрових творів, оцінку їх унікальності та визначення критеріїв культурної цінності в контексті цифрового середовища.

У контексті боротьби з незаконним вивезенням культурних цінностей критичним є вдосконалення методів виявлення підробок. Існує необхідність впровадження комплексного підходу до атрибуції, який би поєднував традиційні мистецтвознавчі методи з сучасними технологічними дослідженнями. Це може включати використання спектрального аналізу для визначення складу матеріалів, рентгенографії для виявлення прихованих елементів та змін у структурі твору, а також аналіз ДНК для дослідження органічних матеріалів.

Висновки. Мистецтвознавча експертиза відіграє критичну роль у забезпеченні збереження національної культурної спадщини та розвитку законного арт-ринку. Вона є важливим елементом системи митного контролю, що дозволяє ефективно виявляти та запобігати незаконному переміщенню культурних цінностей через державний кордон. Сучасні виклики, такі як глобалізація арт-ринку, поява нових форм мистецтва та вдосконалення методів підробки, вимагають постійного оновлення та вдосконалення методів мистецтвознавчої експертизи. Ключовими напрямками розвитку мистецтвознавчої експертизи в митній справі є: впровадження новітніх технологій дослідження; розробка уніфікованих методик оцінки різних видів культурних цінностей; посилення міждисциплінарного підходу; вдосконалення нормативно-правової бази; розвиток міжнародного співробітництва; підвищення кваліфікації експертів. Особливої уваги потребує розробка методів експертизи та оцінки нових форм мистецтва, таких як цифрове мистецтво та NFT. Важливим аспектом є впровадження етичних стандартів у сфері мистецтвознавчої експертизи для забезпе-

чення об'єктивності та неупередженості експертних висновків.

Перспективи подальших досліджень полягають у розробці конкретних методик оцінки різних видів культурних цінностей, вивченні можливостей застосування штучного інтелекту в експертній

діяльності, аналізі міжнародного досвіду організації мистецтвознавчих експертиз в митних цілях. Важливим напрямом є також дослідження психологічних аспектів експертної діяльності, зокрема проблем суб'єктивності оцінок та професійної етики експертів-мистецтвознавців.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ангеловська І.О. Адміністративно-правове регулювання переміщення культурних цінностей через митний кордон України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Запоріжжя, 2021. 24 с.
2. Балух Н. У 2023 році українці намагались переправити за кордон понад 25 тис. предметів старовини – столична митниця. *Суспільне Київ*. URL: <https://suspilne.media/kyiv/670762-u-2023-roci-ukrainci-namagalis-perepraviti-za-kordon-ponad-25-tis-predmetiv-starovini-stolicna-mitnica/> (дата звернення: 25.07.2024).
3. Головка Т.М., Головка М.П. Дорогоцінні метали, коштовне каміння та культурні цінності: методичні вказівки та індивідуальні завдання для самостійної роботи студентів денної та заочної форм навчання спеціальності 076 «Підприємництво, торгівля та біржова діяльність» спеціалізації «Товарознавство та експертиза в митній справі». Харків : ХДУХТ, 2021. 43 с.
4. Індутний В. В. Оцінка пам'яток культури. Київ : СПД Моляр С.В., 2009. 537 с.
5. Калашникова О. Л. Ідентифікація та вартісна оцінка культурних цінностей. Дніпро : Ліра, 2006. 287 с.
6. Пашко П. В. Митна безпека. Одеса : АТ «ПЛАСКЕ», 2009. 628 с.
7. Платонов Б. О. Основи оціночної діяльності в мистецтвознавстві. Київ : НАКККиМ, 2013. 227 с.
8. Степаненко С.В. Регулювання переміщення культурних цінностей через митний кордон України. *Juris Europensis Scientia*. 2023. Випуск 1. С. 143–146. DOI: <https://doi.org/10.32782/chern.v1.2023.27>
9. Терещенко С., Науменко В. Основи митного законодавства України: теорія та практика. : навч. посіб. Київ : АТ «Август», 1999. 295 с.
10. Унікальні артефакти хотіли вивезти за кордон поштою. *Galinfo*. URL: https://galinfo.com.ua/news/unikalni_artefakty_hotily_vyvezty_za_kordon_poshtoyu_420040.html (дата звернення: 25.07.2024).

REFERENCES

1. Anhelovska, I.O. (2021). *Administratyvno-pravove rehulivannia peremishchennia kulturnykh tsinnosti cherez mytnyi kordon Ukrainy* [Administrative and legal regulation of the movement of cultural values across the customs border of Ukraine]. Extended abstract of candidate's thesis. Zaporizhzhia [in Ukrainian].
2. Baliukh, N. (2024). *U 2023 rotsi ukrainci namahalys perepravty za kordon ponad 25 tys. predmetiv starovyny – stolychna mytnytsia* [In 2023, Ukrainians tried to smuggle over 25 thousand antique items abroad – the capital's customs]. *Suspilne Kyiv*. Retrieved from <https://suspilne.media/kyiv/670762-u-2023-roci-ukrainci-namagalis-perepraviti-za-kordon-ponad-25-tis-predmetiv-starovini-stolicna-mitnica/> [in Ukrainian].
3. Holovko, T.M., & Holovko, M.P. (2021). *Dorohotsinni metaly, koshtovne kaminnia ta kulturni tsinnosti: metodychni vkazivky ta indyvidualni zavdannia dlia samostiinoi roboty studentiv dennoi ta zaochnoi form navchannia spetsialnosti 076 «Pidpriemnytstvo, torhivlia ta birzhova diialnist» spetsializatsii «Tovarovnavstvo ta ekspertyza v mytnii spravi»* [Precious metals, precious stones and cultural values: methodical instructions and individual tasks for independent work of full-time and part-time students of specialty 076 «Entrepreneurship, trade and exchange activities» specialization «Commodity science and expertise in customs»]. Kharkiv: KhDUKhT [in Ukrainian].
4. Indutnyi, V.V. (2009). *Otsinka pamiatok kultury* [Valuation of cultural monuments]. Kyiv: SPD Moliar S.V. [in Ukrainian].
5. Kalashnykova, O.L. (2006). *Identyfikatsiia ta vartisna otsinka kulturnykh tsinnosti* [Identification and valuation of cultural values]. Dnipro: Lira. [in Ukrainian].
6. Pashko, P.V. (2009). *Mytna bezpeka* [Customs security]. Odesa: AT «PLASKE». [in Ukrainian].
7. Platonov, B.O. (2013). *Osnovy otsinochnoi diialnosti v mystetstvoznnavstvi* [Fundamentals of valuation activity in art studies]. Kyiv : NAKKKiM. [in Ukrainian].
8. Stepanenko, S.V. (2023). *Rehulivannia peremishchennia kulturnykh tsinnosti cherez mytnyi kordon Ukrainy* [Regulation of movement of cultural values across the customs border of Ukraine]. *Juris Europensis Scientia*, 1, 1430150146. <https://doi.org/10.32782/chern.v1.2023.27> [in Ukrainian].
9. Tereshchenko, S.S., & Naumenko, V. (1999). *Osnovy mytnoho zakonodavstva Ukrainy: teoriia ta praktyka* [Fundamentals of customs legislation of Ukraine: theory and practice]: navch. posib. Kyiv: AT «Avhust». [in Ukrainian].
10. Galinfo. (2024). *Unikalni artefakty khotily vyvezty za kordon poshtoiu* [Unique artifacts were attempted to be sent abroad by mail]. URL: https://galinfo.com.ua/news/unikalni_artefakty_hotily_vyvezty_za_kordon_poshtoyu_420040.html [in Ukrainian].